

A Brief Evaluation on Informal Employment of Women in Turkey

Türkiye’de Kadınların Kayıt dışı İstihdamı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Dilek TIRYAKI YENİLMEZ^{(1), (*)}

ABSTRACT

Unregistered employment, which is known as the non-reporting or under-reporting of employees to the relevant institutions and organizations, is one of the issues that are emphasized in Turkey and the existence of unregistered employment is a known fact. However, employees who are employed unregistered for different reasons or employers who employ unregistered employees may cause economic and social damage to national economies and social structure. Although there has been a decrease in the rate of unregistered employment in Turkey over the years, it is known that the rate of unregistered employment of women is higher than that of men. There are many reasons behind the unregistered employment of women. Reasons such as poverty, unemployment, rural-urban migration and gender-based discrimination that push women to work informally increase the rate of women's informal employment. As a matter of fact, various policies and projects can be implemented in Turkey in addition to legal regulations in order to reduce and eliminate the unregistered employment rates of women. In this study, the reasons for the unregistered employment of women will be discussed and the studies carried out to reduce the rate of unregistered employment of women will be included. In this framework, it is thought that the study will contribute to the literature.

Keywords: Informal employment, Informal employment of women, Registered employment, Female employment, Unregistered employment rate

ÖZET

Çalışanların ilgili kurum ve kuruluşlara bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak bilinen kayıt dışı istihdam, Türkiye’de üzerinde önemle durulan konulardan birisidir ve kayıt dışı istihdamın varlığı bilinen bir gerçektir. Bununla beraber farklı gerekçelerle kayıt dışı istihdam edilen çalışanlar ya da kayıt dışı çalıştıran işverenler, ülke ekonomilerine ve toplumsal yapıya ekonomik ve sosyal yönden zarar verebilmektedirler. Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranlarında yıllar itibarıyla düşüşler söz konusu olsa da kadınların kayıt dışı istihdam oranının erkeklerden daha yüksek olduğu bilinmektedir. Kadınların kayıt dışı istihdam edilmesinin geri planında birçok neden yatmaktadır. Yoksulluk, işsizlik, kırdan kente göç, cinsiyete dayalı ayrımcılık gibi kadınları kayıt dışı çalışmaya iten nedenler, kadınların kayıt dışı istihdam oranını yükseltmektedir. Nitekim kadınların kayıt dışı istihdam oranlarının azaltılması ve ortadan kaldırılabilmesi için Türkiye’de hukuksal düzenlemelerin yanı sıra çeşitli politika ve projeler uygulanabilmektedir. Bu çalışmada kadınların, kayıt dışı istihdam edilme nedenleri ele alınarak kadınlarda kayıt dışı istihdam oranını azaltılabilmesi için gerçekleştirilen çalışmalara yer verilecektir. Bu çerçevede çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı istihdam, Kadınların kayıt dışı istihdamı, Kayıtlı istihdam, Kadın istihdamı, Kayıt dışı istihdam oranı

* Responsible Author/Sorumlu yazar

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, dilek.tiryaki23@gmail.com.,
0000-0002-8999-7155

Article History/Makale Tarihi:

Received/Teslim :08.06.2023

Accepted/Kabul :08.07.2023

Published/Yayımlama :30.07.2023

Cited/Atf:

Tiryaki-Yenilmez, D. (2023). Türkiye’de Kadınların Kayıt dışı İstihdamı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 137-147.

Copyright/Telif Hakkı

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ’nın hükmü ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.

GİRİŞ

Yoksulluk, eğitim seviyesinin düşük olması, kırdan kente göç, toplumsal baskı ve toplumsal algılar, cinsiyete dayalı ayrımcılık, çalışma hayatında yaşanan sorunlar, ev içi bakım hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi farklı nedenlerle kayıt dışı istihdam edilen kadınlar; kayıtlı istihdamın sunduğu birçok ekonomik ve sosyal haktan yararlanamamaktadırlar. Diğer taraftan kayıt dışı kadın çalıştıran,

işverenler de haksız rekabete yol açmalarından dolayı piyasa dengelerini bozmalarının yanında ülke ekonomilerini de farklı yönlerden olumsuz etkilemektedirler.

Kayıt dışı kadın istihdam oranlarının düşürülmesi ve kadınların başta emekli aylığı olmak üzere sosyal güvenlik sisteminden sağlanan haklardan yararlanabilmesi amacıyla kadınların, kayıt dışı istihdam sorununun görünür olması yapılabilecek çeşitli düzenlemelerle sağlanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kadınların kayıt dışı istihdama yönelik durumlarını incelemek, kadınların kayıt dışı istihdam edilme nedenlerini göz önünde bulundurarak kayıt dışı istihdamı azaltmak ve kayıtlı istihdamı teşvik etmek ve yükseltmek için çalışmaları ele almaktır. Çalışma, kadınların kayıt dışı istihdam edilme sorununa vurgu yaparak, bu konuda farkındalık oluşturmayı ve kadınların kayıtlı istihdamını artırmak için öneriler getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada; kayıt dışı istihdam kavramı ile ilgili kavramsal çerçeve yer alırken, Türkiye’de kadınların kayıt dışı istihdam edilme durumu istatistikî verilerle değerlendirilecektir. Aynı zamanda kadınların, kayıt dışı istihdam edilme nedenlerine çeşitli başlıklar altında yer verilirken, kadınların kayıt dışı istihdamını azaltmaya yönelik düzenlemeler ve öneriler de yer almaktadır.

1. KAYIT DIŞI İSTİHDAM

Uluslararası ve ulusal literatürde, araştırmacılar, yazarlar ve kurumlar tarafından, kayıt dışı istihdam kavramı farklı ifadelerle tanımlanmaktadır. Kayıt dışı istihdam kavramı olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün hazırladığı Dünya İstihdam Forumu kapsamındaki Kenya Raporu’nda, ilk defa 1970 yılında enformel sektör (Candan, 2007: 14; Güloğlu, 2005) şeklinde ifade edilmiştir.

Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından, kayıt dışı istihdam kavramı; “niteliği itibarıyla yasal işlerde çalışarak istihdama katılan bireylerin sarf etmiş oldukları emeğin gün veya ücret olarak ilgili kurum ve kuruluşlara eksik bildirilmesi veya hiç bildirilmemesi” olarak tanımlanırken (Varışlı, 2021: 4; Yanıcı Erdal, 2019: 228), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ise beyan edilmeyen çalışma şeklinde tanımlarken, enformel çalışmayı “ürünlerin üretiminde çalışmayla ilgili bir veya daha fazla yasal yükümlülüğün yerine getirilmediği çalışmalardır” (Yurdakul, 2014) ifadesi ile belirtmektedir.

Bir diğer tanıma göre kayıt dışı istihdam, istihdam faaliyetlerinin resmî kayıtlara geçirilmemesi sonucunda vergi ve zorunlu yükümlülüklerin, mali ya da sosyal güvenlik kurumlarına eksik aktarılması ya da hiç aktarılmamasıdır (Güloğlu, 2005: 2; Özcan, 2018). Nitekim kayıt dışı istihdam; tarım, sanayi, inşaat, hizmet gibi farklı sektörlerde çalışan ancak resmî kurumlarda çalışmaları kayıt altına alınmayan ve ekonomik faaliyetleri net biçimde ortaya konulamayan istihdam türü olarak ifade edilirken, kayıt dışı istihdam edilen kişilerin çalışma standartlarının ve sosyal güvencelerinin, tam olarak sağlanamadığı durumların da yaşandığı bir istihdam biçimi (Çiftçi, 2018: 5; Ilgın, 1999: 9-11) olarak görülmektedir.

Bir diğer tanıma göre ise çalışan bir kişinin, çalışmasına dair sözleşme bulunmaması sonucu, alacağı ücret miktarı ve türünün aynı zamanda çalışma süresinin ilgili kurumlara bildirilmeden istihdam edilmesi (Candan, 2007: 14-15) şeklinde ifade edilmektedir. İfade edilebilir ki kayıt dışı istihdam, farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Şöyle ki çalışanların, mali ve sosyal güvenlik kurumlarına beyan edilmemesi, çalışma gün sayılarının ve sigorta kazanç miktarlarının eksik bildirilmesi (Çiftçi, 2018) biçiminde gerçekleşebilmektedir. Kayıt dışı istihdam kavramı ile ilgili yapılan tanımların ortak noktası, çalışan kişilerin, mali ve sosyal güvenlik kurumlarına bildirilmemesi ya da bildirilen kişilerin sosyal güvenlik durumlarının eksik bildirilmesidir.

Yukarıda yer alan tanımlardan hareketle, çalışanların ilgili kurumlara bildirilmeden, işgücü piyasasında yer almaları ve dolayısıyla sosyal güvencenin sağlanamaması, kayıt dışı istihdam sorununu derinleştirmektedir (Feige, 1989: 15-1; Önder, 2011: 242; Sarıca, 2006: 18; Schneider, 1986: 644).

Nitekim soruna bir diğer açıdan yaklaşıldığında ülke ekonomilerinin, bazı gelir kalemlerinde azalmalar meydana gelmektedir. Şöyle ki kayıt dışı istihdam edilenler, sosyal güvenlik hakkından yararlanamamakta ve elde edilen ücret üzerinden kesintiler (vergi, sosyal güvenlik primleri gibi) söz konusu olmadığı için kamu kurumlarına aktarılması gereken kesintiler aktarılmadığından, ülke ekonomileri olumsuz etkilenmekte diğer yandan bireyler açısından haksızlıkların yaşanmasına da yol açmaktadır (Enste ve Schneider, 2002: 1; GİB, 2009: 32; Güloğlu, 2003: 53).

2.TÜRKİYE’DE KADINLARIN KAYIT DIŞI İSTİHDAMI

Türkiye’de istihdam edilenlerin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde; tarım sektöründe istihdam edilenlerin oranı, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam edilenlere göre azalma eğiliminde olsa da önemli bir kesim tarım sektöründe istihdam edilmektedir ki böylelikle istihdamda, tarım sektörünün önemi görülebilir¹. Bir diğer anlatımla zaman içerisinde tarım sektöründe istihdam edilenlerin görece azalmasına rağmen halen önemli bir kesim tarım sektöründe çalışmaktadır. Kırsal kesimlerde yoğunlukla kadınlar, tarım sektöründe çalışmakta söz konusu çalışma alanında sosyal güvencenin olmadığı, mevsimlik tarım işçiliği yapmaktadırlar veya ücretsiz aile işçisi olarak kendisinin ya da yakınlarının tarımsal üretimle ilgili işlerinde kayıt dışı istihdam edilmektedirler. Kayıtlılığın olmadığı alanlarda, tarım işçisi olarak istihdam edilen kadınların, düşük ücretlerle ya da genellikle aile bireyleri tarafından işletilen küçük ölçekli işyerlerinde çalıştıklarına dikkat edilirse, kadınların yevmiye usulü çalıştıkları çıkarılabilir ve nitekim sosyal güvenlik kurumuna prim ödeyemedikleri de görülebilmektedir. Dolayısıyla prim ödemesi olmadığı için sosyal güvenlik haklarından yeterince yararlanamamakta dolayısıyla geleceğe yönelik emeklilik koşulları sağlanamadığından ileriye yönelik belirsizlik bulunmaktadır. Kırsal alanda kadınlardan, aile içi bakım emeğini yerine getirmeleri beklenmesinden dolayı süreklilik koşulu bulunmayan işlerde, düşük ücretlerle çalışmaları, kadınları kayıt dışı istihdama yöneltmekte, onların sigortasız ve güvencesiz çalışmalarına yol açmaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 201; Yurdu, 2010: 190-193).

Türkiye’de özellikle tarım sektöründe, kadınların ağırlıklı olarak yer aldıkları ve söz konusu sektörde kayıt dışı çalıştıkları bilinen bir gerçektir. Kadınlar, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmalarının yanında mevsimlik tarım işlerinde de kayıt dışı çalışmaktadırlar. Kadınlar, ailelerinin tarımsal üretimle ilgili işlerinde, çalışmalarının bir sonucu olarak gerçekleştirdikleri işlerin parasal bir karşılığı olmadığı için emekleri değersiz görülmekte bununla beraber mevsimlik işlerde ise düşük düzeyde ücretlerle çalışmaktadırlar dolayısıyla söz konusu çalışmalarda hem özel sigorta şirketlerine isteğe bağlı hem de kamu kurumuna sigorta primi yatırma imkanları olmadıkları için kayıt dışı çalışan kadınlar, sigortalarının olmamasından dolayı önemli hak kayıpları yaşamaktadırlar.

Bu noktada ifade edilebilir ki kayıt dışı istihdam, erkekler ve kadınlar için istihdam kaynağı iken kadınlar kayıt dışı işlerin, düşük ve istikrarsız kazanç ve yoksulluk riskine sahip bölümlerinde yoğunlaşma eğilimindedir (Carr and Chen, 2002; Ismail, Valdivia ve Reed, 2022: 117).

Diğer taraftan konuya yaklaşıldığında ulusal ve uluslararası piyasalarda, sanayi sektöründe üretim yapan kesimlerin rekabet edebilme noktasında, ucuz işgücü olarak gördükleri kadınları çalıştırma eğilimindedirler. Nitekim ifade etmek gerekir ki söz konusu sektörde, fason üretime yönelen ve bu doğrultuda eve iş verme yöntemini tercih eden firmalar, kadınların daha düşük ücretlerle kayıt dışı istihdam edilmelerine yol açmaktadır. Sektörde rekabet edebilir duruma gelmek, ihracatlarını arttırmak, işgücü maliyetlerini düşürmek, hukuki açıdan işlem maliyetlerini azaltmak ve kolaylaştırmak için firmaların başvurdukları farklı yöntemler olabilmektedir; bu durum firmaları kayıt dışı istihdama yöneltmektedir, kadınlar ve çocuklar bu durumdan zarar gören kesimin başında gelmektedir (Şahin ve Develi, 2021: 39; Varışlı, 2021: 11).

Formel sektörde kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunları azaltmak amacıyla uygulamaya konulan düzenlemelerin, maliyetli olmasından dolayı enformel sektör istihdamında kadınlar, erkeklere kıyasla ağırlıklı olarak yer alırken ayrımcılık durumu ile de karşı karşıya kalmaktadırlar bu bağlamda en savunmasız istihdam biçimlerinde, ev hizmetlerinde ev eksenli işlerde yer almaktadırlar (Chen, 2012; ILO, 2008; Ismail, Valdivia ve Reed, 2022: 116; Öçal ve Şenel, 2021).

Kadınlar, kırsal alanlarda ücretsiz aile işçisi olarak aile ekonomisine katkı sağlarken, kentlerde ise ev hanımı olarak enformel sektörde yer alabilmektedirler. Formel sektörde çalışabilmek için yeterli

¹ 2021 yılı tarım sektöründe istihdam edilenler %17,3'lük oranla 4.698 kişidir. Cinsiyete göre dağılıma yer verildiğinde tarım sektöründe istihdam edilen kadın oranı %21'lik oranla 1.743 kişi olurken erkek oranı %15,7'lik oranla 2.954 kişidir (TÜİK, 2022). 2022 yılında ise tarım sektöründe istihdam edilenler %15,8'lik oranla 4.866 kişidir. Tarımda istihdam edilen erkek sayısı 2.822 kişi olurken kadın sayısı 2.043 kişidir (TÜİK, 2023).

beşerî sermayeye sahip olmayan kadınların büyük çoğunluğu, evde çalışmakta ve işgücü piyasasında yer almamaktadırlar. Ev içi hizmetleri yerine getiren kadınlar, gelir elde etme amacıyla kısmi zamanlı işlerde istihdam edilmeyi tercih ederken bu durum aynı zamanda kayıt dışı istihdamın büyük bölümünün kadınlardan oluştuğu (Özcan, 2018; Toksöz, Özkazanç, ve Poyraz, 2001: 21) sonucunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de, farklı nedenlerle, farklı sektörlerde kayıt dışı çalışan kadınların, kayıt dışı istihdam edilme durumu, istatistiki veriler açısından değerlendirildiğinde, durumun iç açıcı olmadığı söylenebilmektedir.

Tablo 1’de 2002-2021 yılları arasında, cinsiyete göre kayıt dışı istihdam oranlarının yıllar arasındaki değişimi gözlenebilmektedir. Söz konusu tabloya bakıldığında, yıllar itibariyle kayıt dışı istihdam oranlarının azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. Kayıt dışı istihdam oranları, cinsiyete göre değerlendirildiğinde; belirtilen yıllar aralığında kadın kayıt dışı istihdam oranı, azalma eğiliminde olmasına rağmen erkeklere göre daha yüksek düzeylerde seyrettiği söylenebilir.

Tablo 1. 2002-2021 Yılları itibariyle kayıt dışı istihdam oranları (%)

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
2002	71,3	43,95	52,14
2003	72,51	44,19	51,75
2004	67,13	44,26	50,14
2005	64,96	42,44	48,17
2006	62,95	41,43	46,97
2007	60,74	40,11	45,44
2008	58,45	38,15	43,50
2009	58,35	38,31	43,84
2010	58,49	37,2	43,25
2011	57,79	35,65	42,05
2012	54,17	32,7	39,02
2013	52	30,22	36,75
2014	48,44	29,29	34,97
2015	46,05	28,15	33,57
2016	44,26	28,75	33,49
2017	44,56	29,22	33,97
2018	42,15	29,45	33,42
2019	42,18	30,95	34,52
2020	37,11	27,57	30,59
2021	35,86	25,90	29,00

Kaynak: (TÜİK, 2022).

Kadınlar kayıt dışı istihdamda, tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak yer alırken tarım dışı sektörlerde ise ücretli veya yevmiyeli statüsünde yer almaktadırlar. Kayıt dışı istihdam edilen kadın oranı %36,8 düzeyinde gerçekleşirken kayıt dışı çalışan kadın sayısı, ücretli veya yevmiyeli statüsünde 926 (bin kişi), kendi hesabına 611 (bin kişi), ücretsiz aile işçiliğinde ise 1669 (bin kişi) olarak gerçekleşmektedir (TÜİK, 2022).

Tablo 2. 2021 Yılı itibariyle tarım dışı ve tarım sektöründe cinsiyete göre kayıt dışı istihdam edilenler

2021(Temmuz)	Toplam (%)	Tarım dışı (%)	Tarım (%)
Erkek	25,9	17,3	77,7
Kadın	35,9	18,7	94,2

Kaynak: (TÜİK, 2022).

Tablo 2'ye bakıldığında kayıt dışı istihdam oranının; tarım dışı ve tarım sektöründeki durumu değerlendirildiğinde, tarım sektöründe kayıt dışı istihdam oranının daha yüksek düzeylerde seyrettiği görülebilmektedir. Tarım sektöründe, kayıt dışı istihdam oranı cinsiyete göre değerlendirildiğinde ise kadınların kayıt dışı istihdam oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

3.KADINLARIN KAYIT DIŞI ÇALIŞMA NEDENLERİ

İstihdamda olan kadınlar hem aile yaşamından hem de çalışma yaşamından kaynaklanan birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Hiç şüphesiz ki kadınların karşılaştıkları sorunlar onları, farklı boyutlarıyla derinden etkilemektedir. Bu sorunlar arasında gösterilen kadınların kayıt dışı istihdam edilmesi sorununun ise birçok nedeni bulunmaktadır.

Kadınların kayıt dışı istihdam edilme nedenleri arasında; iş-aile yaşam çatışması ve ev işleri, kırdan kente göç, çocuk bakım sorunu, yoksulluk gösterilmektedir. Aynı zamanda kadınların, tarım sektöründen hizmet sektörüne yönelmeleri, eğitim seviyesinin düşük olması, gerekli niteliklere sahip olmama ve bu durumların yarattığı kadının ucuz işgücü olarak görülmesi, kadınları kayıt dışı istihdama çekmektedir (Başol ve Yalçın, 2020; Çetinkaya ve Yıldırım, 2009: 75). Kadınların kayıt dışı istihdam edilme nedenlerine bakıldığında;

3.1.Yoksulluk

Yoksulluk sorunu kadınların hem kayıt dışı istihdama katılmalarına sebebiyet vermekte hem de kayıt dışı istihdam edilen kadınları, yoksul duruma düşürmektedir. Bu noktada ifade edilebilir ki yoksulluk, kayıt dışı istihdamın hem nedeni hem de sonucudur. Kadınların, kayıt dışı işlerde görünür biçimde yer almaları ve sosyal korumadan yararlanamamaları aynı zamanda düşük ücretlerle çalışmaları yoksulluk sorununu derinleştirmektedir. Diğer taraftan söz konusu sorunlar beraberinde farklı sorunları da getirmektedir şöyle ki kayıt dışı çalışan kadınlar, işten ayrıldıkları zaman işsizlik ödeneği, prim ödemesi olmadığı ya da eksik prim ödemeleri olduğu için emeklilik hakkı, kıdem tazminatı, iş güvencesi gibi sosyal haklar konusunda mağduriyet yaşamaktadırlar. Ayrıca kayıt dışı istihdam edilen kadınlar, kaçak işçi sayısının yükselmesine, emeğin suiistimal edilmesine, çalışanların motivasyonlarının ve üretkenliklerinin azalmasına da (Dedeoğlu, 2009: 49; Osmanoğlu, 2020; Ulutaş, 2009: 29) neden olmaktadır. Nitekim kadınların kentsel alanlarda, nitelik gerektirmeyen çalışma alanlarında, düşük ücretlerle kayıt dışı istihdamda yer almaları, yeterli eğitim fırsatlarından yararlanamamaları da yoksulluğa sebebiyet vermektedir (Toksöz, Özkazanç, ve Poyraz, 2001: 21).

3.2.İşsizlik

Kadınları kayıt dışı çalışmaya iten nedenlerden biri olan işsizlik problemi; çalışmak isteyen ancak iş aramasına rağmen iş bulamayan, ücret gelirinden farklı bir gelire sahip olmayan kadınlar, başkalarına muhtaç olmadan hayatlarını devam ettirebilmek amacıyla asgari ücretin uzağında kalan bir ücretle, kayıt dışı çalışmaya yönelebilmektedirler (Başol ve Yalçın, 2020; Yanici Erdal, 2019: 231). Düşük ücretle çalışan, kayıt dışı istihdam edilen ve emeğinden başka bir geliri olmayan kadın, insan onuruna yaraşır bir ücret ve hayat düzeyinin de gerisinde kalmaktadır. İşsiz olan kadın, çalışma amacıyla kayıt dışı istihdama yönelebilmektedir.

3.3.Kırdan Kente Göç

Kadınların, kayıt dışı istihdam edilmesinin nedenleri arasında, kırdan kente göçün önemli yansımaları olmuştur. Kente göçün sonucunda, nüfusun kırsal bölgelerde azalması ve kent çeperlerinde artması nedeniyle istihdam imkânlarının sınırlı kalması, niteliksiz işgücüne sahip kişilerin kayıt dışı istihdamda yer almalarına yol açmıştır. 1950'li yıllarda tarım dışı olan iş imkânları ve tarımda makine kullanımının yaygınlaşması, kırsal alanlardan kentlere doğru yapılan göçü tetiklemiştir. Kadınlar ise kırsal alandaki tarım işgücünde yoğun biçimde çalışırken 1950'lerden sonra tarım dışı sektörlerde işgücüne katılmışlardır. Tarımın, ekonomik sektörler içerisindeki payının zaman içerisinde azalma eğilimine girmesi karşısında hizmet ve sanayi sektörlerinin gelişmesi neticesinde, kadın istihdam oranlarında düşüş yaşanmıştır. Kente göç sürecinde kadınların, ev hanımı statüsünde ya da kayıt dışı işlerde güvencesiz çalışmaları, onların işgücüne katılım oranlarının azalmasına da yol açmıştır (Başol ve Yalçın, 2020; Bildirici ve Anafarta, 2001: 58; Kocacık ve Gökçaya, 2005: 200).

Kısacası kadınlar, tarım sektöründe nitelik gerektirmeyen, emek yoğun işlerde istihdam edilirken, kırdan kente göçle birlikte birçok kadın çalışma hayatından ayrılırken bazı kadınların ise ev içi

hizmetleri yerine getirdiğine rastlanılmıştır. Kadınların, vasıf düzeyi yüksek, eğitim ve nitelik gerektiren çalışma alanlarında yer alamamalarının önünde, eğitim seviyesinin düşük düzeylerde olması gelmektedir. Bu durum kadınların, kentlerde iş bulamamasına yol açarken ataerkil zihniyet yapısı, toplumsal değerler, aile içerisinde kadınların ev dışında çalışmasına yönelik olumsuz düşünceler, kadınların istihdamdan ayrılmalarına yol açmıştır. Diğer taraftan farklı gerekçelerle çalışmak durumunda olan ve işgücü piyasasının aradığı koşulları sağlamayan kadınlar, düşük ücretlerle kayıt dışı istihdamda yer almaktadırlar.

Nitekim kadınların eğitim düzeylerinin görece daha az olması tarım dışı sektörlerde, kadınların istihdam edilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu durum aynı zamanda kadınların önemli bir kısmının işgücü piyasasından ayrılmalarına da yol açmıştır. Eğitim düzeyi ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişkiye değinilecek olursa; eğitim düzeyi yükselme eğiliminde ise kayıt dışı istihdam oranı azalma eğilimine girmekte nitekim eğitim düzeyinin artması ile kişilerin bilinç düzeyleri de olumlu etkilenmekte diğer taraftan sosyal güvenliğin önemi ile ilgili yeterli bilgiye ve duyarlılığa sahip olmayan kişiler kayıt dışı istihdama yönelmektedir (Yanici Erdal, 2019). Eğitim seviyesi düşük, nitelsiz işgücü arasında görülen kadınlar, ucuz emek olarak kayıt dışı sektörde çalıştırılmaktadır (Çetinkaya ve Yıldırım, 2009: 75).

Eğitim seviyesi düşük kadınlar, işsiz duruma düşme riski, kayıt dışı istihdamın olumsuz yönleri, kayıtlı istihdamın olumlu yönleri ve sosyal hak ve ödevleri hakkında yeteri düzeyde bilgi sahibi olmamalarından ötürü kayıt dışı istihdam edilme karşısında ses çıkaramamaktadırlar (Yanici Erdal, 2019: 229-230).

3.4. İş-Aile Yaşamı Dengesi

Kadınları kayıt dışı istihdama iten diğer nedenlere bakıldığında; iş aile yaşamını uyumlaştırma noktasında yaşadıkları sıkıntılar gösterilmektedir. Söz konusu duruma açıklık kazandırılacak olursa, çalışan kadın hem iş yerinde hem de evde ikili vardiya şeklinde çoklu roller üstlenmektedir. Aynı zamanda çalışan kadın; anne ve ev içi sorumluluklarını da yerine getirmektedir. Bu iki rolü beraber yerine getiren kadın ne tam iş kadını ne de tam ev kadını olmaktadır. Kadın bu problemi de çözmeye çalışmaktadır. Bu durumda çalışma ve ev yaşamındaki dengeyi aynı çatı altında devam ettirip kayıt dışı işlerde yer almak, kadına daha uygun gelebilmektedir (Varışlı, 2021: 8). Kadının, ev içi sorumluluklarının fazla olması ve iş yükünün kadınlar tarafından karşılanması, çalışma hayatında yer alan kadının iş-aile yaşamı dengesini sürdürebilmesi için kayıt dışı işlerde kısmi zamanlı çalışma, kadınlar tarafından cazip görülebilmektedir.

3.5. Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık

Kadınların, çalışma hayatına katılmasının önünde engellemeler ve sınırlamalar olduğu bilinen bir gerçektir. Kadınların sadece kadın olmalarından dolayı yaşadıkları cinsiyete dayalı ayrımcılık sorunu birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Söz konusu ayrımcılık, kadınların kariyer planlarında ve ilerlemelerinde, işe alma ve sonraki aşamalarda, ücret konusunda, sosyal güvenceden faydalanma noktasında olumsuzluklar yaratabilmektedir. Kadınların hem çalışma hayatına katılma aşamasında hem de çalışma hayatında yaşadıkları sıkıntılar, kadınların istihdamdan ayrılmasına ve kayıt dışı çalışmaya yönelmesine sebebiyet verebilmektedir (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 206; Varışlı, 2021: 7). Cinsiyete dayalı ayrımcı tutumlar ve algılar, kadınları çalışma hayatında yıpratmakta ve nihayetinde kadının kayıtlı işgücünden ayrılıp kayıt dışı işgücü içerisinde kısmi zamanlı çalışmalarına yol açabilmektedir. Çalışmak isteyen ancak toplum ya da aile tarafından cinsiyete dayalı ayrımcılık yapan kesimler/kişiler dolayısıyla kadınlar evde kayıt dışı çalışabilmektedirler. Konuya bir diğer açıdan yaklaşıldığında cinsiyete dayalı ayrımcılık, ataerkil zihniyet yapısına sahip toplumlarda, kadının durumunu ötekileştirebilmektedir. İkinci plana itilen kadın, çalışma hayatına katılma noktasında engellenebilmektedir. Ev işleri, çocuk/yaşlı bakımı gibi ev içi bakım hizmetlerinin sadece kadının görevi olduğu anlayışı ve bu işleri kadınların yapmasını beklemek aynı zamanda eşlerin, babaların, ailelerin kadınların işgücü piyasasında yer almasını istememeleri, kadınları evde çalışmaya iterken onların kayıt dışı çalışmasına zemin hazırlamaktadır.

3.6. Bakım Sorunu

Kadınları kayıt dışı çalışmaya iten nedenlerden bir diğeri ise bakım problemidir özellikle çocuk ve yaşlı bakım ihtiyacının yerine getirilmesi, kadınlardan beklenmekte ve kadına ait bir kavram olduğu kabul edilmektedir (Koyuncu, 2009: 278). Aile içerisinde bakım ihtiyacının giderilmesi kadınlardan

beklenmektedir bu durumda kadınlar çocukların ya da yaşlıların bakım ihtiyacı için çalışma hayatından ayrılabilen ya da kısmi zamanlı kayıt dışı işlere yönelebilmektedirler. Evdeki yaşlı bireyin bakımında kamu veya özel sektörden hizmet almayı tercih etmeyen aileler söz konusu bakım gereksiniminin yerine getirilmesinde öncelikli olarak kadını tercih etmektedirler. Diğer taraftan işgücü piyasasında yer alan yani kayıtlı istihdamda bulunan kadınların çalışma hayatından ayrılmasında çocuk sahibi olması, aynı zamanda kadınların çocuklarını bırakacak kimselerin olmaması, çocuk bakım hizmeti sunan yerlerin görece maliyetli olması gibi nedenlerden ötürü kadın, kayıt dışı çalışmaya geçmekte bu noktada evde bakım hizmetini üstlenmektedirler.

3.7. Güvencesiz İşlerde Çalışma

Bir diğer neden ise düzensiz, esnek, standart olmayan işlerde çalışma, sosyal güvenlik sisteminde faydalanma ve emekli olma şartlarının zorlaştırılması gibi nedenler emekli olmayı hayal durumuna getirebildiği için kadınlar, sigortasız kayıt dışı çalışabilmektedirler. Kadın işgücünün büyük bir kesimi kendisinin değil; anne-babasının, eşi ya da çocuğunun sigortasından yararlandığı için kayıt dışı çalışmaya razı olmaktadır. Özellikle evde yapılan kayıt dışı çalışma ile kadın, işyerine uyum sağlama zorluğu, cinsel tacize uğrama riski, ailesinden çalışmak için izin alma gibi problemlerden de nispeten uzak kalmayı düşünmektedirler (Varışlı, 2021: 10).

Kayıt dışı çalışmanın esas özelliği standartların ve yasal düzenlemelerin dışında kalmasıdır. Her çeşit koruyucu önlemlerden kadınların uzak kalması, gerektiği kadar dinlenmeden, sosyal güvenlikleri sağlanmadan, iş güvencesi olmadan, sağlıkları pahasına çalışmaları ile birleşmekte ve meydana ağır bir sömürü tablosu çıkmaktadır. Hastalık, işsizlik, yaşlılık ve malullük gibi risklere rağmen kadınların korunmasız kalmaları, sosyal güvenliğin herkesi kapsama hedefinin dışında kalmasına yol açmakta, onları yoksulluğa itmektedir. Kadın yoksulluğunun en açık görünüşlerinden birisi, sosyal güvenlikten yoksun kalmaktır (Ulutaş, 2009: 33). Kadınların çalışma hayatında kalma süreleri, düzensiz ve kısa olduğu için aynı zamanda düzenli prim ödeyemediklerinden dolayı önemli sosyal haklardan birisi olan sosyal güvenlik hakkından yoksun kalmaktadır. Dolayısıyla sosyal güvenlik hakkına sahip olamayan kadın, bağımlı statüsünde sosyal güvenlik sistemine ilave olmaktadır (Gökbayrak, 2010: 168-169).

Yukarıda kadınların, kayıt dışı istihdam edilme nedenlerine farklı başlıklar itibariyle yer verilmiştir. Kadınların, kayıt dışı istihdam edilmeleri birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Bu noktada sorunun önemi daha iyi anlaşılabilen ve kadınları kayıt dışı istihdama yönelten nedenlerin önemle ele alınması gerekmektedir.

Genel olarak kayıt dışı istihdam oranının azaltılması hem ülke ekonomisi hem toplumun kalkınması ve ilerlemesi hem de kişilerin sosyal haklardan yararlanmaları için önem arz etmektedir. Özede ise kadınların kayıt dışı istihdamının azaltılması, kayıtlı ekonomide kadınların istihdam oranlarının artırılması ve işgücü piyasalarına katılımlarının sağlanması amacıyla kadınları kayıt dışı çalışmaya iten nedenlerin bir bütün olarak ele alınması ve yukarıda değinilen sorunlara çözüm önerileri getirilmesi kayıt dışı istihdamın azaltılmasına da olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

4. KADINLARIN KAYIT DIŞI İSTİHDAMINI AZALTMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

Kayıt dışı istihdamın hem bireyler açısından hem de ülke ekonomileri açısından olumsuz etkilerini gidermek, olumsuz etkileri tamamen giderilemiyorsa bile etkilerini azaltmak için alınabilecek önlemler önem arz etmektedir. Diğer taraftan kayıt dışı çalışanların özellikle kadınlarla ilgili politika önerileri literatüre önemli katkı sağlamaktadır (İsmail, Valdivia ve Reed, 2022: 121) ve birçok açıdan kayıt dışı istihdamdan olumsuz etkilenen, dezavantajlı grupta yer alan kadınların, söz konusu sorununun kısa vadede azaltılması uzun vadede ise tamamen ortadan kaldırılması için yasal düzenlemelere, politikalara, çeşitli projelere gereksinim duyulmaktadır (Erdoğan, 2016: 44;).

Türkiye’de, kayıt dışılığın azaltılmasına yönelik birçok adım atılmıştır. Kayıt dışı istihdamı önlemek amacıyla mevzuatta yapılan değişiklikler arasında ilave istihdam yaratmak için sigorta prim teşvikleri getirilebilmektedir. Nitekim 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun 81. maddesinin (ı) bendine göre; sigortalı çalıştıran özel sektör işverenlerinin, uzun vadeli sigorta kolları kapsamında bulunan malullük, yaşlılık ve ölüm sigorta primine esas kazançları üzerinden hesaplanan, işveren payının %5’lik kısmının Hazine tarafından karşılanacağına yönelik hüküm bulunmaktadır (Yanici Erdal, 2019: 236).

Kayıt dışı istihdam oranını azaltmak için istihdam ve prim teşviklerinin yanı sıra ücret, prim, ikramiye gibi farklı nitelikteki ödemelerin bankalar üzerinden gerçekleştirilmesi, kayıtlı istihdamı takip etme noktasında önemli bir gelişme olarak görülebilir (Yanici Erdal, 2019: 237).

Türkiye’de, kayıtlı kadın istihdam oranını artırmak ve genç nüfusun kayıtlı ekonomide yer alabilmesi için 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’na geçici 7. madde eklenmiştir ve söz konusu madde de; “18 yaşından büyük ve 29 yaşından küçük olanlar ile yaş şartı aranmaksızın 18 yaşından büyük kadınlardan; bu maddenin yürürlük tarihinden (01.0.2008 tarihi) önceki altı aya veya 2008 yılı Aralık ve 2009 yılı Ocak aylarına ilişkin Sosyal Güvenlik Kurumuna verilen prim ve hizmet belgelerinde kayıtlı sigortalılar dışında olması şartıyla, bu maddenin yürürlük tarihinden önceki bir yıllık dönemde işyerine ait prim ve hizmet belgelerinde bildirilen ortalama sigortalı sayısına ilave olarak bu maddenin yürürlük tarihinden itibaren iki yıl içinde işe alınan ve fiilen çalıştırılanlar için; sigorta primine ait işveren hisselerinin; birinci yıl için yüzde yüzü, ikinci yıl için yüzde sekseni, üçüncü yıl için yüzde altmışı, dördüncü yıl için yüzde kırkı, beşinci yıl için yüzde yirmisi, İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanır” hükmü yer almaktadır. Söz konusu Kanunun Geçici 9. maddesinde de ek istihdam yaratılması durumunda, işveren payına ait primlerin İşsizlik Sigortası Fonu’ndan karşılanacağı belirtilmektedir. Gerçekleştirilen yasal düzenlemeler sayesinde özellikle genç kadınların, kayıtlı işgücü piyasasında görünür olmalarının sağlanması kritik bir öneme sahiptir (Yanici Erdal, 2019: 236).

Belirtmek gerekir ki gerçekleştirilen düzenlemeler arasında, kayıtlı istihdamı teşvik etmek için önemli projelerde hayata geçirilmiştir. 04.10.2006 tarih ve 26309 Sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanan Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi 2006/28 Sayılı Başbakanlık Genelgesi ile yürürlüğe girmiştir. Adı geçen proje ile kayıt dışı istihdam edilenlerin, kayıt altına alınarak çeşitli hak kayıplarının yaşanmaması ve yabancı kaçak işçi istihdamının azaltılması hedeflenmiştir (Yanici Erdal, 2019: 238).

Bir diğer proje ise Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 25.05.2017 hayata geçirilen, kayıt dışı istihdam oranını düşürmeyi, kayıt dışı istihdamla ilgili mücadele sürecini güçlendirmeyi ve kayıtlı çalışanların, Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkıyı artırmak amacıyla Kayıtlı İstihdamın Desteklenmesi Projesi (KİDEP) hayata geçirilmiştir. Yine söz konusu proje ile çocuk işçiliğinin önlenmesi, dezavantajlı grupların istihdamının desteklenmesi, çalışma hayatında cinsiyet eşitliğinin sağlanması, iş sağlığı ve güvenliği kurallarına uyulması ilkelerine de önem verilmiştir (Yanici Erdal, 2019: 238).

Kadınları kayıtlı istihdama çekmek, kadın girişimciliğini teşvik etmek ve kadın istihdam oranlarını artırmak amacıyla uygulamaya konulan önemli projelerden birisi olan Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi (Women Up) Projesi 2021 yılında hayata geçirilen ve hala devam eden proje sayesinde kadın istihdamının teşvik edilmesi ve kadın girişimciliğinin artırılması hedeflenmektedir. Uygulanan Women-Up Projesi sayesinde verilecek finansal destekle istihdam edilen bir kadın, daha fazla kadının kayıtlı istihdam edilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede proje ile birlikte uygulanacak teşvikin Türkiye’de, kadın istihdam oranının artırılması, kayıt dışı istihdam oranının azaltılarak Avrupa Birliği düzeyine yaklaşılmasında ve daha sağlıklı, etkin, sürdürülebilir ve dengeli bir işgücü piyasası için kadın girişimciliğinin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynaması öngörülmektedir (SGK, 2022).

5.SONUÇ ve ÖNERİLER

Bir ülkede kayıt dışı istihdam oranının yüksek seviyelerde olması o ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle kayıt dışı istihdam oranı içerisinde kadınların, kayıt dışı istihdamının yüksek olması, kadınları sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan dezavantajlı duruma düşürmektedir. Kadınları kayıt dışı istihdama iten nedenlerle ilgili kısa, orta ve uzun vadede etkili çözüm önerileri getirilmesi, kayıtlı istihdama katkı sağlamasının yanında ülke kalkınmasına da katkı sağlayacaktır.

Kadınların kayıt dışı istihdam edilmesi halinde; kayıt dışı çalışan kişi vefat ettiğinde destekten yoksun kalan kişiler ölüm aylığına hak kazanamıyorken, aynı zamanda kişi çalışırken malul duruma düşse malullük aylığı söz konusu değilken emeklilik aylığına da hak kazanamamaktadırlar. Diğer yandan iş kazası ve meslek hastalığı halinde geçici ya da sürekli iş göremezlik ödeneği olmadığı gibi işsiz kalması halinde işsizlik ödeneği gibi haklardan yararlanmadığı gibi gerekli koşullar olsa ihbar

tazminatı, kıdem tazminatı, yıllık izin hakkı gibi çalışma süresine yönelik yasal düzenlemelerin uzağında kalmakta ve hak kayıpları yaşamaktadırlar.

Kadınların kayıt dışı istihdamı işgücü piyasası içerisinde işverenler arasında rekabetin haksız olmasına yol açarken piyasa dengesini de bozabilmektedir. Nitekim ülke ekonomilerinde kayıt dışı çalışan kadınlarla ilgili vergi ödemesi söz konusu olmadığı gibi sosyal güvenlik sistemine prim ödenmediği için sosyal güvenlik sistemi içerisinde aktif-pasif sigortalı dengesi bozulma eğilimine girerken sosyal güvenlik sistemi üzerindeki yük artacaktır.

Kayıt dışı kadın istihdamının yüksek düzeylerde olması hem çalışanı hem işvereni hem de devleti olumsuz yönlerden etkilediği bilinmektedir. Bu noktada kadınların kayıt dışı istihdam oranlarını azaltmaya yönelik politikaların; kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütleri gibi farklı katılımcıların sosyal diyalog anlayışıyla hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Kadınların, kayıt dışı istihdam oranlarını önemli düzeyde azaltmak için öncelikle kadınları kayıt dışı istihdama iten nedenlerin ortadan kaldırılması amacıyla kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Farklı tarafların katılımlarıyla gerçekleştirilecek, kadınların kayıt dışı istihdamlarının özellikle yüksek olduğu sektörlerde uygulanabilecek plan, politika, proje gibi düzenlemelerle iyileştirmelerin olması önem arz etmektedir.

Kayıtlı işgücü piyasası içerisinde kadın istihdam oranını artırmak için, kadınların kayıt dışı istihdam edilme nedenleri arasında yer alan cinsiyete dayalı ayrımcı uygulamalar, tutumlar ve algılarda değişiklik olması önemlidir. Bu noktada toplum içerisinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve korunması için bilinç düzeyi sunulacak eğitim çalışmalarıyla yükseltilmeli ve farkındalık kazandırılmalıdır. Aynı zamanda kadınların kayıtlı istihdamda görünür olmaları için istihdam teşviklerinin güvenceli, istikrarlı, vasıflı işleri kapsayacak şekilde sunulmasının olumlu olacağı düşünülmektedir.

Çocuk bakımı ya da yaşlı bakımı dolayısıyla işten ayrılan ya da kayıt dışı çalışmaya geçen kadınların, kayıtlı istihdama kazandırılması amacıyla sosyal devlet anlayışının gereği olan sosyal hizmet sunumunun etkin ve üretken olması önemlidir. Bu noktada yapılacak çalışmalar arasında özellikle çocuğu olan kadınların, çocuklarını bırakabilecekleri güvenli ve eğitici alanların artması uygun olabilecektir. Kadınları kayıtlı istihdama çekmek için sosyal hizmetlerin genişletilmesi gözden uzak tutulmamalıdır.

Kadınların kayıt dışı istihdam oranlarının azaltılması için hem kamu sektöründe hem de özel sektörde kayıtlı ekonominin teşvik edilmesi, vergi ile ilgili işlemlerin denetiminin ve etkinliğinin artırılması ve verilerin elektronik ortamda kayıtların tutulması kritik öneme sahip gelişmelerdir. Bilinçlendirme eğitimlerinin yanında denetimlerin belirli aralıklarla gerçekleştirilmesi ve yaptırımların caydırıcı ve önleyici nitelikte olmasının yanında kadınların kayıt dışı istihdamıyla ilgili yapılabilecek yasal düzenlemelerin önemi yadsınamaz bir gerçektir.

Yapılabilecek iyileştirmelerle beraber kadın istihdam oranını ve kayıtlı ekonomiyi artırmak amacıyla gerçekleştirilecek projelerle ilgili çalıştaylar, seminerler, toplantılar, sosyal güvenlik bilincinin önemini vurgulayan eğitimlerin düzenlenmesi önem arz etmektedir.

Sonuç olarak kadın girişimciliğini desteklemek ve kayıt dışı istihdamlarını azaltmak için pilot illerde (Ankara, Aydın, Denizli, İstanbul, Kahramanmaraş, Samsun ve Şanlıurfa) hayata geçirilen ve uygulama süresi henüz devam eden Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi (Women-Up) Projesi, yapılan iyileştirmeler arasında önemli bir konumda bulunmaktadır ve bu gibi projelere her zaman gereksinim duyulmaktadır.

6. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırma yöntemi itibarıyla etik kurul izni kapsamında değildir.

7. ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması potansiyeli bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Başol, O. ve Yalçın, E. (2020). İstanbul'da kayıt dışı istihdamın sosyo-demografik belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 173-190.
- Bildirici, M. ve Anafarta, N. (2001). Türkiye'de kadın emeği üzerine bir araştırma. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 16(179), 53-71.
- Candan, M. (2007). *Kayıt dışı istihdam, yabancı kaçak işçi istihdamı ve toplumumuz üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri*. (Uzmanlık Tezi), T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş-Kur Müdürlüğü, Ankara.
- Carr, M ve Chan, M. (2002). *Globalizitaion and the informal economy: How global trafo and investment impact on the working poor*. ILO: Working Paper on The Informal Economy, Working No.1.
- Chan, M. A. (2012). *The informal economy: definitions, theories and policies*. WIEGO Working Paper No.1.
- Çetinkaya, E. ve Yıldırım, S. (2009). Türkiye'de kadınların kayıt dışı istihdamdaki durumu. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 22(4-5), 70-85.
- Çiftçi, H. (2018). Kayıt dışı istihdamın ekonomik etkileri. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1-17.
- Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi ayrımcılık mı? Türkiye'de sosyal devlet, cinsiyet eşitliği politikaları ve kadın istihdamı. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(21), 41-54.
- Enste, D. ve F. Schneider (2002). *Hiding in the shadows: the growth of the underground economy* (No. 30). International Monetary Fund, Washington D.C.
- Erdal, İ. (2019). Türkiye'de kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı istihdamla mücadele politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 225-246.
- Erdinç, Z. (2016). Türkiye'de kayıt dışı ekonomiyle mücadeleye yönelik izlenen politikalar ve çözüm önerileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 39-52.
- Feige, E. L. (1989). *The underground economies, tax evasion and information distortion*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- GİB (2009). *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008–2010)*. Yayın No:87.
- Güloğlu, T. (2005). *Türkiye'de kayıtdışı istihdam gerçeğine bir bakış*. Cornell University ILR School, International Programs Visiting Fellow Working Papers.
- Gökbayrak, Ş. (2010). *Refah devletinin dönüşümü ve özel emeklilik programları*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- İlgin, Y. (1999). *Kayıtdışı ekonomi ve Türkiye'deki boyutları*. (Uzmanlık Tezi), Devlet Planlama Teşkilatı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ismail, G. Valdivia, M. ve Reed, S. O. (2022). Covid-19 impact and recovery for women workers-a view form 2021. *Gender & Development*, 30(1-2), 115-143.
- ILO (2008). *Women gender and the informal economy: an assesment of ilo research and suggested ways forward*. Geneva: ILO Discussion Paper.
- Kocacık, F. ve Gökkaya, V. (2005). Türkiye'de çalışan kadınlar ve sorunları. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Koyuncu, A. G. (2009). *Kadınların istihdama katılımı ve çocuk bakım hizmetleri, sosyal politikada güncel sorunlar*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Osmanoğlu, A. (2020). Türkiye'de kayıt dışı istihdam sorunu ve mücadele stratejileri. *The Journal of Social Science*. 4(7), 134-144.
- Öçal, M. ve Şenel, D. (2021). Türkiye'de kayıt dışı istihdamın bölgesel analizi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 1201-1232.
- Önder, İ. (2011). Kayıt dışı ekonomi ve vergileme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23-24, 241-254.
- Özcan, N. (2018). *Kadın istihdamında kayıt dışılık sorunu: İskenderun örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Isparta.
- Sarıca, A. O. (2006). *Kayıt dışı istihdam ve mücadele yöntemleri*. (Uzmanlık Tezi), Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara.

- Schneider, F. (1986). Estimating the size of the danish shadow economy using the currency demand approach: An attempt. *Scandinavian Journal of Economics*, 88(4), 643–668.
- Şahin, K. ve Develi, A. (2021). Kadın istihdamında kayıt dışılık sorunu. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 386- 400.
- TÜİK, (2022).18.10.2022 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> sitesinden erişildi.
- TÜİK, (2023). 04.07.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390#:~:text=2022%20y%C4%B1%C4%B1nda%204%20milyon%20866,ki%C5%9Fi%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20istihdam%20edildi>. Sitesinden erişildi.
- Toksöz, G, Özkazanç A. ve Poyraz B. (2001). *Kadınlar, kalkınma ve sosyal adalet*. Ankara: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Ulutaş, Ç. (2009). Yoksulluğun kadınlaşması ve görünmeyen emek. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 21(2). 25-40.
- Varışlı, N. (2021) Türkiye’de kadın işgücünün kayıt dışı istihdamdaki durumu. *The Journal Of World Women Studies*, 6(1), 1-17.
- Yanici Erdal, İ.Ö. (2019). Türkiye’de kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı istihdamla mücadele politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246.
- Yurdakul, F. B. (2014). *Almanya’da kayıt dışı istihdamla mücadele politikaları ve uygulamalarının yabancı işgücüne etkilerinin değerlendirilmesi*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Yurdu, H. (2010). Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği: sorunları ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(5), 189-219.